

Kovács István
(1945, Budapest) költő,
műfordító, történész, Babér-
koszorú-díjas, Salföldön él

Kovács István

A levéltári kutatás öröme és szomorúsága egy szabadságharcos életrajzi lexikon összeállítása során

Valójában nem tudtam, mire vállalkozom, amikor 1987 táján elhatároztam, hogy elkészítem a szabadságharcban részt vett lengyel honvédek és légionisták életrajzi lexikonát. Bona Gábor *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–1849* című, 1987-ben napvilágot látott lexikonának második kiadása vetette el bennem az ötlet magvát. Miután lefordítottam a légió parancsnokának, József Wysocki tábornoknak az általa felállított alakulat szervezéséről és működéséről beszámoló *Emlékiratát*, amelyet az Oszmán Birodalomba kimenekült lengyelek névsorával zár le, belefogtam a munkába. Gondoltam, néhány év alatt elkészülök a könyvvel. Közel harminc év múlva tettem pontot az egyes címszavakat folyamatosan bővítő adatgyűjtés végére, s jelentettem meg a 3415 címszót tartalmazó, 1000 oldalas lexikont előbb magyarul, 2015-ben a Magyar Napló Kiadó gondozásában – *Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849* –, majd rá egy évre lengyelül, a krakkói Lengyel Tudományos Akadémia anyagi áldozatkészségének köszönhetően.

Ha nincs a rendszerváltozás, biztos, hogy az életrajzi „adattár” 1600–1800 címszóval kevesebbet tartalmazna, s a címszavak „soványabbak” is lennének. A kommunizmust jelképező vasfüggöny leomlásával nyílt lehetőségem a bécsi és a lemergi/lvivi levéltárakban kutatni, s ennek köszönhetően jutottam be könnyebben a szlovákiai archívumokba is. Összesen huszonkilenc levéltár ide vonatkozó anyagát néztem át, amennyire időm és lehetőségeim engedték.

Rendkívül izgalmas sorsok rajzolódtak ki a kijegyzetelt adatokból összeálló, esetenként teljes, de többnyire töredékes életképek révén is. Egy-egy anonim közlegény vagy altiszt élete sokszor érdekesebb, tanulságosabb volt, mint közismert feletteseié. Egy idő után ők érdekeltek: az ismeretlenek, akiknek sorsát, tetteit feltárhattam, akiket a magam eszközeivel életre kelthettem.

A bécsi Hadilevéltárban végzett kutatásokat illetően külön szerencsém volt, hogy szellemi búvárokodásaim idején kiküldöttként ott éppen a hadtörténeti intézetbeli barátaim dolgoztak. Segítségük nélkülözhetetlen volt, mivel többek között át akartam vizsgálni a Galíciában sorozott gyalogezredek és lovasezredek személyi lapjait is. Az 1848-ban és 1849-ben a magyar hadszíntéren egy vagy több zászlóaljjal harcoló tizennégy császári-királyi gyalogezredről, három dzsidásezredről, két dragonyosezredről, két könnyűlovasezredről, s ennek megfelelően több tízezer személyi lap átolvasásáról volt szó. Erre azért volt szükség, mert a törzslap fontos adatok tárházának bizonyult. A légionisták birtokomban lévő lajstroma lehetővé tette, hogy egy-egy név a törzslapon feltüntetett adatok révén élettel teljen meg. A törzslap nemcsak a besorozott (vagy önkéntes) katona személyi adatait tartalmazta, hanem szolgálati idejének legfontosabb mérföldköveit is jelezte: előléptetés, lefokozás, kitüntetés, dezertálás, eltűnés, sebesülés, hősi halál. Az „átállt a rebellisekhez” vagy „mint volt honvédet besorozták ...”, „a komáromi büntetőszázadban szolgált...”, „vidini hazatért” bejegyzések az illető személy légiós

vagy honvédseregbeli szolgálatát minden kétséget kizáróan bizonyították. A „vidini” hazatért azt jelentette, hogy az illető személy bár az Oszmán Birodalomba menekült, de élt a Ferenc József által meghirdetett amnesztiával, s visszatérése után, ha büntetésből be is sorozták, „vidini hazatért” megjegyzéssel rövid idő múlva leszerelték.

Krakkói főkonzulságom idején a ciężkowicei I. világháborús temetőt meglátogatva, felkerestem a helyi plébánost. Szerencsém volt. A keresztelest és a temetést bejegyző 19. századi kötetek rendben ott sorakoztak irodájának ódon szekrényében. Némi lapozás után rábukkantunk „vidinből visszatért”, keresett hősömré, Paweł Piotr Mejcherre, aki 1823. június 23-án született. Végigküzdötte a szabadságharcot, s a vidini menekülttáborból történt hazatérése után, 1849. december 28-án Nagyváradon „mint volt légionistát” besorozták az 1. komáromi büntetőszázadba, majd nyolc hónap múlva leszerelték. A plébános atyát annyira fellelkesítette a siker, hogy időt nem kímélve végiglapozta a temetési könyveket is. Azokból megtudtuk, hogy Mejcher 1883. szeptember 3-án halt meg, s egész életében abban a házban lakott, amelyben született.

Közlegényt és altisztet azért, mert a „magyar lázadók” oldalára átállt vagy át akart állni, nem fenyegette halálbüntetés, „csak” büntetőszázad. Ha tisztek tették ugyanezt, „por és golyó” vagy bitófa vetett véget életüknek. Feliks Kabath, a bécsi Hadmérnöki Akadémia növendéke hadnagyként szolgált a 3. (Ferenc József) drago nyosezredben. 1849 télutóján vagy tavaszának elején átszökött a magyarokhoz. Büntetésként 1849. április 29-én nevét hadbírósi ítélettel bitófára szögezték, és törölték az ezred névsorából. Mielőtt az Oszmán Birodalmon keresztül kivándorolt volna Ausztráliába, éveken át Magyarországon bujkált. Hiába akasztották fel jelképesen huszonnégy éves korában, nyolcvan évesen halt meg Melbourne-ben. A császári hatóságok mindent megtettek, hogy Juliusz

Trompetert kézre kerítsék, és megbüntessék. Trompeter, aki 1844-ben lépett be az 57. gyalogezredbe, s 1848 nyarán másod-, majd 1849. június 6-án első osztályú hadnaggyá avanszált, június 20-án a Perednél vívott csata véres forgatagában átállt a magyarokhoz. A „példátlan áruulás” kivizsgálását személyesen Haynau rendelte el. Az e célból felállított bizottság által kihallgatott tanúk – Jozef Erazmus és Peter Pilch tizedesek, valamint Johann Jurek és Blasius Dobosz közlegények – egyértelmű állítása szerint, amikor a gyalogezred 15. százada a támadó honvédgyalogság és huszárság nyomására visszavonult Zsigárd felé, Trompeter hadnagy egyszerűen átsétált a közeledő honvédekhez. Az Itáliából érkezett lengyel tisztet a csatát megelőző napon osztották be az 57. gyalogezredbe. Azt, hogy csatlakozik a honvédekhez, már korábban eltervezhette.

A honvédseregben szolgálatot vállalt hadifogoly tiszteket, ha nem is végezték ki, súlyos várfogsággal sújtották. Leon Kopystyńskit, a 12. sorgyalogezred hadnagyát, aki 1849. február 15-én Heténynél a komáromi magyar várórség fogságába esett, s néhány hónap múlva belépett a 132. honvédzászlóaljba, a császári hadbírószék 1850 februárjában tízévi várfogságra ítélte. Azt, hogy meggyőződésből vállalt szolgálatot a honvédseregben, az is bizonyítja, hogy az 1863–64-es oroszországi lengyel szabadságharc idején a varsói földalatti forradalmi kormány Galícia kormánybiztosává nevezte ki. Miután Samborban letelepedve hosszas szenvedés után 1894. december 30-án elhunyt, a helyi újság így búcsúztatta: „Magányosan, távol az emberektől halt meg, sohasem dicsekedve a haza javát szolgáló áldozatos tetteivel...” Az idézett mondat második fele nem egy légionista sírfelirata is lehetett volna.

Michał Strzelecki nem a szabadságharc leverése után, hanem kirobbanása előtt szenvedett több évi börtönt. Az Erdélyben állomásozó 31. gyalogezred tisztjét azzal a váddal tartóztatták le 1841 elején, hogy tagja a galíciai gyalog-

ezredekben felfedett katonai összeesküvésnek. Öt évig tartották vizsgálati fogságban, s ezt az időt többnyire magánzárkában töltötte. Barátjának, Teleki Sándornak később így számolt be rabságáról: „Börtönörömnnek csak a hasát láttam az ajtó kulcslyukán keresztül, s amikor az megnyílt, a rajta beáramlott, vagy belopózott világosság annyira sértette a szememet, hogy a beléhasító fájdalom miatt hátat kellett fordítanom az ajtónak. Sokszor éreztem úgy, hogy megőrülök.” Ilyen előzmények után természetesen vehető, hogy a szabadságharc lengyel önkéntesei között találjuk. Ez erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljának őrnagy-parancsnokaként kitüntette magát az 1849-es nyári hadjáratban. Érdemeiért Bem III. harmadosztályú vitézségi érdemjellel jutalmazta. Az emigrációt többnyire Svájcban töltötte, ahol egy borkereskedőház ügynökeként jelentős vagyonra tett szert. Magyar és lengyel emigráns körökben nagy megütközést keltett, hogy párbajban megölte barátját, Asztalos Sándor honvéd alezredest. A történeteket Michał Strzelecki azzal magyarázta Telekinek, hogy Asztalos Sándor erőnek erejével kiprovokálta a párbajt: „általam követett el öngyilkosságot”. 1863-ban csatlakozott az Orosz-Lengyelországban kitört szabadságharchoz, amelynek a győzelemre semmi esélye nem volt. „Jól tudom, hogy bolondot csinálok, ám a bolondot öntudatosan, kötelességből teszem, de meggyőződéseim ellenére. [...] A becsületesen hazafi katonának meg kell mutatnia, hogy hasztalan is meg tud halni a hazáért” – indokolta döntését ugyancsak Teleki Sándornak. Amit mondott, az 1863. május 8-án bekövetkezett: elesett az Ignacevnél vívott ütközetben.

A szabadságharc egyik legrokonszenvesebb légionistája a húszéves lengyel jöghallgató, Edmund Ślaski. Életének utolsó szakasza „a haza iránti viszonzatlan szerelem” jegyében majdhogynem ugyanaz, mint Strzeleckié. Az orosz intervenció seregekkel egy időben, 1849. június 20-án lépte át a magyar határt, s két és

fél hét múlva már Michał Strzelecki őrnagy bajtársaként szolgált az erdélyi lengyel légióban. Július elején ugyanis – szándékának megfelelően – a közvetlenül Bem parancsnoksága alatt harcoló beszercei hadosztályhoz került. Bem július 6-án rendelte el a „rendezetlen előéletű” erdélyi lengyel légió átszervezését. Az újonnan felállított szervező bizottság titkárának Edmund Ślaskit nevezte ki, s a gyalogság szervezését Strzelecki őrnagyra bízta. Ślaski működését számunkra az tette maradandóvá, hogy szüleinek a napi eseményekről irodalmi stílusú, olvasmányos naplóban számolt be, amely értékes forrása az erdélyi lengyel légió történetének is. Az erdélyi lengyel légióról ugyanis, amelynek teljesítményét nem lehet összevetni a magyarországiéval, kevés forrással rendelkezünk. Ślaskinak különösen a Kolozsvár 1849. augusztus 12-i kiürítését követő napok harcairól és a zsigóói fegyverletételről írt beszámolóit hűzagnaplók.

Az 1980-as években hozzájutottam az Ukrán Tudományos Akadémia lengyel/lvivi Sztrefanyik Könyvtárában (az egykori lengyel Ossolineumban) őrzött napló legépelt változatához. Amikor 2005-ben akadémiai ösztöndíjjal Lvivben kutathattam, kikértem az eredeti szöveget tartalmazó füzetet. A ceruzával írt napló sorai már olvashatatlanok fakultak. A napló megléte azt bizonyította, hogy Ślaski minden bizonnyal túlélte a szabadságharcot. Mégis, mi történhetett vele? A Wysocki tábornok visszaemlékezésében közzétett törökországi névsorban a *polgári emigránsok* között szerepel egy bizonyos Ślaski – a keresztnév megadása nélkül. A szabadságharc egyes lengyel részvevőinek fényképét tartalmazó albumoknak a krakkói Nemzeti Múzeumban őrzött példányában látható a Wysocki névsorában felbukkant Ślaski fotója. Ez azonban egy Bem mellett szolgáló orvost ábrázol.

Edmund Ślaski további sorsának rejtélyét a 40. (Koudelka) gyalogezred egyik törzslapja oldotta meg. Eszerint a zsigóói fegyverletétel után osztrák fogságba esett, s mint „volt lengyel

légionistát” 1849. szeptember 12-én besorozták a 40. gyalogezredbe. A romantika lengyel irodalmán felnőtt Ślaski úgy viselkedett, mint Adam Mickiewicz *Konrad Wallenrod* című drámájának főhőse. Az ellenséges hadsereg nyújtotta lehetőségeket kihasználva, kitűnő tisztnek képezte ki magát, hogy majd felkészülten harcolhasson a Lengyelországot felosztó hatalmak ellen. 1851. október 16-án őrmesterré, 1853. május 16-án másodosztályú hadnaggyá, bő egy év múlva első osztályú hadnaggyá léptették elő. 1859. január 16-án megkapta a *Ritter von (Lovag)* cím használatának jogát, s pár hónap múlva első osztályú főhadnagyként áthelyezték a 16. gyalogezredhez. Innen szerelt le 1861-ben, s szeptembertől kezdve már a lembergi Ferenc József Gimnáziumban tanított németet, földrajzot és matematikát. A névhasználat joga jelezheti, hogy Galícia fővárosának legjobb középiskolájában oktatta az ifúságot. Edmund Ślaski mindig nemzeti viseletben jelent meg diákjai között, akikbe eredménnyel plántálta bele a felosztott hazához való ragaszkodást. Ezt bizonyítja, hogy amikor 1863. január 22-én felkelés tört ki Orosz-Lengyelországban, diákjai egy része követte őt, aki csatlakozott egykori erdélyi felettese, Leon Czechowski partizáncsapatához. A váltakozó szerencsével folyó harcokban kitűnt bátorságával és határozottságával. Érdemeiért a nemzeti kormány őrnaggyá léptette elő. Csapata 1863. október 22-én orosz dragonyosokkal csapott össze. Az ütközetben súlyosan megsebesült, s nem élte túl karjának amputálását. Október 30-án egy hevenyészett tábori kórházban meghalt. Alig fél évvel élte túl Michał Strzeleckit.

Ślaski bizonyára ismerte a magyarországi légióban szolgált patikus-honfitársát, Wilhelm Achtot, aki nem várta meg, hogy „rebellis” múltja leleplezze, hanem 1849. október 13-án önként belépett a 40. gyalogezredbe. Őt is 1851. szeptember 1-jén léptették elő őrmesterré, s három év múlva másodosztályú hadnaggyá. Róla csak annyit tudunk, hogy 1858. augusztus

31-én főhadnagyként áthelyezték az 58. gyalogezredhez.

A galíciai származású lengyel légionisták vagy a Magyarországra szökést megkísérlő fiatalok közül, akiket elfogtak, és a „rebellisekhez való csatlakozás” vádjával nyolc évre besoroztak az osztrák hadseregbe, kevesen szereltek le tisztként. Büntetésük letöltése után az egykori diákok rendőrségi felügyelet alatt éltek, félbeszakadt tanulmányaikat nem folytathatták. Azokat a fiatalokat, akiknek pályája kettőtört, úgy tekintettem, mint a „közös szabadságért” folytatott küzdelem mártírjait, és a meghurcoltatásukat röviden ismertető címszavakkal állítottam emléket nekik.

Átnéztem az Erdélyben Bem ellen harcoló 3. (Ferdinánd Miksa főherceg) könnyűlovasezred törzslapjait, s rábukkantam több olyan, fogásba esett svalizsérre, akik az erdélyi lengyel légió lovasságában szolgáltak. A legnagyobb szellemi izgalmat azonban két tiszt neve kellette, noha nem álltak át a magyarok oldalára. Az egyikük, Ludvig Hepperger von Hoffenthal und Thierstenberg főhadnagy azzal vált ismertté, hogy szakaszával 1849. január 17-én kis híján elfogta a gálfalvi ütközetet megelőzően segédtisztjeitől jócskán elszakadva felderítést végző Bem tábornokot. A számára végül is sikertelen akcióban súlyosan megsebesült. A gondos ápolásnak köszönhetően meggyógyult, és augusztus 16-án a hadifogságból ezredéhez vezetett az útja. 1855. december 15-én kapitányként nyugdíjazták.

Találtam azonban ennél izgalmasabb törzslapot, amelynek utolsó bejegyzése valóban megrendített. Leonard Truskolaskiról van szó, akinek neve ismert a Bem életét és működését tárgyaló szak- és szépirodalomban. Ő volt az az osztrák tiszt, akit az egyre fogyatkozó honvédsereget Dévától négy napon át üldöző Puchner generális azzal a felszólítással küldött a Szászsebesen bekerített Bemhez, hogy adja meg magát. Az osztrák generális lengyel származása miatt választotta követének Truskolaskit. Bem

viszont, amikor megtudta, hogy az elébe vezetett bekötött szemű tiszt lengyel, nem akart vele szóba állni. „Szégyellje magát, hogy lengyel léte nem a szabadságot, hanem a zsarnokságot szolgálja” – dorongolta le honfitársát. Azt, hogy Bemtől, a reménytelen helyzeteket nem ismerő, romantikus lelkületű katonától elhangozhatott ez a mondat, hittem is, nem is. Truskolaski törzslapjának utolsó bejegyzése azonban villámcsapásszerűen eloszlatta kételyemet: „1849. július 31-én rangja megtartása nélkül kilépett a hadseregből.” Azt, hogy éppen a segesvári ütközet napján fordított hátat az oszt-rák hadseregnek, lemondva így a nyugdíj jogosultságról is, jelképesnek éreztem. E tetteivel számomra ő is a magyar szabadságharc hőse lett.

Tavaly tavasszal elmentem szülőfalujába, a délkelet-lengyelországi Jędruszkowcécébe. Régi temetőjéről ítélve, valaha görög katolikus lemákok lakhatták. Ma lengyel üdülőfalu. Nem bukkantam Truskolaski nyomára, s nem tudom, hogyan alakult az élete 1849 után, mint ahogy arról sincs sejtelmem, mi történhetett Peter Trompeterrel. Teleki Sándor révén viszont tudható, hogy Hepperger százados az 1880-as években még élt.

Mivel a lexikonhoz a lengyel honvédek és légionisták fotóit is gyűjtöttem, valamint sírjaikat, síremlékeiket is dokumentáltam, lembergi/lvivi ösztöndíjas kutatásom szabadidejét kihasználva ellátogattam a város régi történelmi temetőjébe, a Licsakivi sírkertbe. Itt nyugszik a légióban közlegényként, illetve hadnagyként harcoló, s később az 1863/64-es lengyel szabadságharcban ezredessé avanzsált Karol Kalita és a tábornokká előlépett Antoni Jeziorański. Az ő sírjaikat könnyen megtaláltam: helymegnevezéssel szerepel a lengyel hírességek listáján. A parcellákat járva, gyémánttűt találtam a szénaboglyában. Valamiféle láthatatlan kéz hirtelen elvezetett egy félreeső síremlékhez. Az Osztrólenka közelében született Karol Zaliwskié volt, akiről csak annyit tudtam,

hogy a légió 1. dzsidásezredében szolgált hadnagyként, és az Oszmán Birodalomba kimenekülve – a nagy aranyláz idején – Anglián keresztül eljutott Ausztráliába. Visszatérve részt vett az 1863–64-es szabadságharcban. Aztán nyoma veszett. E sírfeliratból kiderült, hogy Lembergben telepedett le, s 1877. október 28-án halt meg.

A 24. gyalogezredben alig akadtam olyan törzslapra, amely a lexikon anyagát gazdagíthatta volna. Ettől függetlenül ennek az ezrednek a törzslapjai töltöttek el egyszerre a legnagyobb örömmel és szomorúsággal. Az örömet az váltotta ki, hogy százhatvan év időcsapdájában találkoztam az akkor Galícia kerületének számító Bukovinában besorozott székely katonákkal. Szomorúsággal annak a tudata töltött el, hogy a császári mundérba bújtatott bukovinai székelyeket Magyarországon – amelyről gyermekkoruk meséi révén talán tudtak valamit – milyen dráma érte. Például Kató Albertet, aki 1819-ben Istensegítsen született, s 1839. április 16-án állt be a császári-királyi hadseregbe. Több mint kilenc esztendei szolgálat után örvezetővé léptették elő. És 1849. július 2-án a Komáromnál honvédek ellen vívott csatában elesett. A szintén Istensegítsen, de 1812-ben született Lovász Ferenc 1833-ban lépett be 24. gyalogezredbe. Miután letöltötte a tizennégy évet, 1846. november 1-jén újabb nyolc évre vállalt szolgálatot. Ezt méltányolva 1848. május 1-jén őrmesterré léptették elő. 1849. július 7-én Ácson halt meg. Feltehetően az öt nappal korábban Komáromnál kapott sebeiben, vagy talán kolerában. Az 1. (János főherceg) dragonyosezredben szolgáló Józsi László, aki 1822-ben született Istensegítsen, 1849. május 21-én Buda bevételekor esett fogságba. Kérdés, hogy mint galíciait besorozták-e a lengyel légióba, miként az esetek többségében a hadifogoly galíciaiakkal tették? Nem tudható. Mindenesetre augusztus 20-án véget ért a fogsága, s szolgálatra jelentkezett anyaezredénél. Még aznap beosztották a 2. (Schwarzenberg herceg) ulánus-

ezredbe. Az 1820-ban Hadikfalván született Nagy Ferenc, aki szintén a 24. gyalogezredben szolgált, 1848. szeptember 22-én Aradon halt meg. Ha a sors élni hagyja, néhány hét múlva meg kellett volna ütköznie az Arad várát ostromló honvédekkel. Az 1825-ben Istensegítsen született Szabó András tizenkilenc évesen vállalta a tizennégy évi szolgálatot. Katonai pályája 1846. augusztus 31-én a nagyszombati invalidus házban ért véget. A józseffalvai születésű Kovács Ernő huszonkét éves korában lépett be három forint foglaló ellenében a 24. gyalogezredbe. A törzslapon található bejegyzés szerint: „A magyar hadjárat alatt, nem tudni, hogy mikor, eltűnt”. Megválaszolhatatlan a kérdés, hogy elesett-e, hadifogságba került-e, beállt-e

honvédeknek, vagy besorozták-e a lengyel légióba? Eltűnt... Ez a bejegyzés gyakran szerepel a törzslapokon.

Szerettem volna átnézni a 11. székely huszárezred törzslapjait is, mivel tudtam, hogy kötelékében szolgált századosként a lengyel Stanisław Jan Szydłowski, akit a szabadságharc leverése után több évi várfogságra ítélték. Azt a felvilágosítást kaptam, hogy a trianoni békekötés idején a román állam bejelentette igényét a két erdélyi román határőrezred – és az új területi hovatartozásra hivatkozva –, a két székely határőrezred és a székely huszárezred dokumentumaira. Az éhező Bécs krumplit kapott értük. Ezen ezredek törzslapjainak holléte máig talány...

Földi Péter: *Csatadal – Előre Magyarok!* (1980)